

УДК 340.12

ФЕНОМЕН ВІДРОДЖЕННЯ ДОВІРИ ДО ПРАВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Рогова Олена Геннадіївна,

кандидат юридичних наук,

доцент, доцент кафедри правового
регулювання економіки Харківського

національного економічного

університету імені Семена Кузнеця

м. Харків, Україна

rogova31@ukr.net

Анотація: Довіра як унікальний соціальний феномен вивчається сьогодні в межах предметного поля різних соціальних наук – психології, філософії, права, філософії права, соціології, політології тощо. Події повномасштабної війни в Україні стали об'єктивними каталізаторами переосмислення багатьох науково-практичних проблем, серед яких – взаємовідносини держави та суспільства, довіра між ними, довіра до права. На нашу думку, у процесі відродження довіри до права можна виокремити когнітивну, онтологічну та аксіологічну складову.

Ключові слова: право, довіра, правовий нігілізм, правосвідомість, повномасштабна війна

Довіра як унікальний соціальний феномен вивчається сьогодні в межах предметного поля різних соціальних наук – психології, філософії, права, філософії права, соціології, політології тощо.

Довіра як філософська категорія відображає морально-практичне ставлення індивіда до партнера у спілкуванні, яке ґрунтується на вірі в його чесність і щирість. Особистісна настанова в довірчих відносинах передбачає

обопільне очікування позитивних (благих) наслідків. А однією з поширених та усталених форм довіри є авторитет, який виявляється у владних відносинах (наприклад, у ставленні до авторитету лідера) [1, с. 166].

Довіра до права як найважливішого регулятора суспільних відносин презумується. Це означає, що в межах правової доктрини проблематика довіри до права (зростання такої довіри або зменшення її рівня) не розглядається як актуальна для дослідження проблематика. Водночас актуальними залишаються науково-теоретичні та практичні проблеми, пов'язані зі зниженням довіри до органів публічної влади.

С.Бобровник, С.Гусарев, А. Колодій, М.Козюбра, Н.Онiщенко, А.Селiванов, О.Тихомиров, В.Шаповал, А.Шевченко, Ю.Шемшученко - ось далеко неповний перелік дослідників, чії наукові пошуки (серед інших проблем) торкалися проблематики правового нігілізму, довіри до права, підвищення такої довіри.

Важливо підкреслити, що широко вивчаються явища правового нігілізму та правового ідеалізму. М. Козюбра називає ці проблеми «давно відомими юридичній науці», пов'язуючи проблему правового нігілізму з недооцінкою права, а правовий ідеалізм з його переоцінкою [2, с.3].

Як відомо, прояви правового нігілізму багатоаспектні. На нашу думку, у першу чергу правовий нігілізм виявляє себе через недостатню поінформованість та відсутність чітких уявлень про право, його форми та можливості. Ця когнітивна недостатність веде до формування певних аксіологічних уявлень особистості (до негативних оцінок можливостей права як соціального регулятора), тобто недооцінки права. У свою чергу така недооцінка породжує недовіру до права та тієї реальності, яка правом створюється і регулюється.

Одним із головних моментів тут виступає гордовито-зневажливе, поблажливо-скептичне сприйняття права, оцінка його не як базової

основоположної ідеї, а як другорядного явища в загальній шкалі людських цінностей, що, в свою чергу, характеризує ступінь цивілізованості суспільства, стан його духу, соціальних почуттів, звичок [3, с.191].

Завдяки надбанням соціології та психології сьогодні набула поширення думку, що «для українців характерною є базальна тривога. Цей термін запровадила психологиня Карен Горні, яка зростала в авторитарній сім'ї та невпевненості. Базальна тривога – це механізм на рівні тіла, який унеможлиблює побудову м'якого спокійного контакту. Ми, українці, як нація розуміємо базальну тривогу та постійно очікуємо, коли вона вибулькне. Переживши Голодомор, війну, репресії, убивства, ми опиняємося у війні» [4].

Не можна не погодитися, що особливістю нашого національного правового менталітету часто називають системну недовіру до влади, її інститутів та ініціатив. І причиною цього є «історична пам'ять» українців і всієї України як політичної нації, яка зазнала нищівних випробувань у різні історичні періоди.

Як справедливо зазначають А. Є. Шевченко та А. В. Старостюк, «ситуація, яка пов'язана із скептичним ставленням до права і недооцінкою його можливостей у суспільній свідомості виникла не миттєво. Вона є наслідком існування багатьох трагічних сторінок нашої історії та довготривалого періоду нехтування цінностями права» [5, с.25].

Так, навіть ретроспективний аналіз суспільної правосвідомості та настроїв українців у попередні роки свідчить про низький рівень довіри до влади.

За даними опитування, що проводилося Центром Разумкова у вересні-жовтні 2022р., перед початком широкомасштабної російської агресії в Україні серед населення переважали критичні оцінки того, як розвивається країна. Так, у грудні 2021р. більшість (65,5%) респондентів вважали, що події в Україні розвиваються у неправильному напрямі, натомість правильним

розвиток подій назвали лише 20% опитаних. Після широкомасштабного вторгнення російських військ в Україну частка тих, хто вважає, що події розвиваються у правильному напрямі, істотно зросла порівняно з «довоєнними» показниками. 51% респондентів вважали, що події в Україні розвиваються у правильному напрямі, і лише 28% – що в неправильному [6].

На думку М.Козюбри, «безсилля законів, їх нездатність змінити ситуацію породжують той самий нігілізм: їх престиж падає разом з престижем влади» [2, с.3]. Падіння авторитету влади може базуватися не тільки на «безсиллі законів», а носити суб'єктивну обумовленість – корупційні скандали навколо окремих суб'єктів політичної діяльності або розчарування суспільства щодо певного політичного курсу. Відомо, що загрози для права, які провокують явища правового нігілізму, можуть бути різними. Достатньо вивченими в теперішній час (але від того – не менш загрозливими!) є явища корупції, у тому числі – політичної корупції.

Водночас, падіння престижу законів, або відсутність їх легітимації у суспільстві – це найбільш загрозливе явище, оскільки воно створює небезпеку підриву всього існуючого у державі правового порядку, потенційно може привести від тихого нехтування правовими приписами до свідомого і активного саботажу. Тому довіра до влади тісно пов'язана з довірою до права.

Довіра є одночасно цінністю та чеснотою, на якій будуються відносини як усередині держави, так і за її межами. Довіра тісно пов'язана з вірою в позитивність, законність, відкритість, правильність дій із боку суб'єкта, якому довіряють. Тому вона більш притаманна стабільним, солідаризованим, демократичним суспільствам [7, с. 81]. Звісно, суспільства, які розвиваються в умовах демократичних політичних режимів, мають більший соціальний запит на довірчі відносини як всередині самого суспільства, так і в системі владних відносин.

Підвищення довіри до публічної влади широко вивчається не тільки в Україні, дослідження цієї проблематики є затребуваними як для країн пострадянського простору, так і для наших європейських «сусідів». Дослідження М.Вебера, Е. Гідденса, Е. Дюркгейма, Т.Парсонса, Ф. Фукуями щодо осмислення проблеми довіри до влади і сьогодні сприймаються як надзвичайно актуальні.

Високий рівень довіри до державної влади відкриває перед нею майже необмежені можливості суспільних реформ, і, навпаки, відсутність довіри ускладнює, а то й унеможлиблює кроки у напрямі реформування суспільства [8]. На нашу думку, процеси розвитку суспільства, його реформування безпосередньо пов'язані з феноменом довіри населення до влади та правової системи як опори цієї влади. І навпаки – успішні соціальні реформи не тільки об'єктивно ведуть до прогресу, а й посилюють авторитет органів публічної влади.

Зростання довіри до державних установ пов'язано із зростанням довіри до системи державної влади загалом. Якщо у 2020 р. довіряли державним установам 35% громадян України, то зараз – 55%. [6].

Результати соціологічного опитування, що проводилися Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом із соціологічною службою Центру Разумкова у серпні 2022 року, свідчать, що у порівнянні з результатами опитування Фонду «Демократичні ініціативи», отриманими у серпні 2021 року, станом на серпень 2022 року серед українців зріс баланс довіри до всіх державних органів та соціальних інститутів, які були включені в опитування. Виняток – низька довіра до політичних партій. Зростання суспільної довіри свідчить про високий рівень соціальної згуртованості громадян [9]. Соціальна згуртованість українців в умовах війни, на нашу думку, не тільки свідчить про зростання патріотичних та національно-визвольних настроїв внаслідок подій повномасштабної війни, а водночас, є індикатором зростання довіри до держави та правової системи України.

Не можна не відзначити такі красномовні тенденції у динаміці настроїв українців, які свідчать не тільки про підвищення рівня довіри всередині нашого громадянського суспільства (найбільш яскравим прикладом чого є безпрецедентний волонтерський рух), а й про високу підтримку органів публічної влади України, діяльність якої зараз сприймається як зрозуміла, прозора та соціально-спрямована, орієнтована на забезпечення безпеки громадян.

Як не дивно, вибір на користь безпеки (запропонований опитуваним вибір між свободою і безпекою) зараз істотно менший, ніж у 2020р., коли перевагу безпеці надавали 66% українців (і це в ситуації, коли в Україні йде широкомасштабна війна і актуальність питання безпеки є надзвичайно зросла). Якщо вибирати між свободою і безпекою, то українці частіше вибирають безпеку (56%, а 44% вибирають свободу). За необхідності вибирати, що є важливішим – свобода чи рівність, 71% опитаних українців вибирають свободу (у 2020р. таких було 64%) [6]. Події повномасштабної війни наклали відбиток на правову свідомість українців, відобразивши зростання довіри до влади і права, оскільки дистанція між владою і суспільством в теперішній час скоротилася, а політика органів публічної влади значною мірою подолала відчуження.

На підставі власного дослідження німецькі вчені Juhl S., Nilpert D. довели, що на оцінку людьми дій державних органів та держави безпосередньо впливає рівень прозорості. За допомогою результатів опитувального експерименту вони довели, що «непрозоре прийняття рішень знижує оцінку громадянами угоди незалежно від її результату: непрозорі переговори в середньому майже на 16% рідше знаходять суспільне схвалення, ніж прозорі щодо ідентичної угоди» [10, р. 3,7]. Тобто прозорість ухвалення управлінських рішень не в останню чергу впливає на рівень довіри до цих рішень.

На думку В. М. Юрах, для формування та підтримки довіри вкрай важливе значення має прозорість прийняття рішень; на формування довіри здійснюють вагомий вплив своєчасність та вчасність вчинення певних дій; довіра не є об'єктивним фактором, вона віддзеркалює суб'єктивні сприйняття громадян, які звертаються за послугами до органів виконавчої влади, при цьому вченими доведено, що негативне враження має більш сильніший вплив на формування довіри та репутації органу виконавчої влади, аніж позитивне, яке сприймається як очікуване...» [11, с.302].

Звісно, прозорість – якість управлінських рішень, яка описує процес, процедуру їх ухвалення та реалізації. Тим більше важливим з точки зору підвищення довіри до права є не просто формальне дотримання процедур, а ухвалення правових – легітимних – правових актів, як за формою, за процедурою, так і за змістом.

Навряд чи потребує додаткової аргументації теза, що процес відродження довіри до права потребує активних зусиль від усіх учасників правових відносин, але у першу чергу – від суб'єктів правотворення, які мають компетенцію та широкі можливості не просто брати участь у суспільних відносинах, врегульованих правом, а свідомо формувати право у різних його формах.

Відродження довіри до права має розпочинатися з позицій забезпечення реалізації його ціннісних характеристик, саме із сторони тих суб'єктів, діяльність яких пов'язана з процесом здійснення владних функцій, тобто представників державної влади [5, с.25].

Аналізуючи системні заходи, до яких вдаються розвинуті держави для відновлення довіри до своїх судових систем, В. В. Новоселова акцентує увагу, що для відновлення довіри «інституції мають вийти за межі своїх традиційних ролей і працювати над новою, більш інтегрованою операційною моделлю, яка ставить людей на перше місце і вирішує їхні проблеми [8, с.41].

Це означає, що підвищення довіри до права має своєю основою аксіологічну цінність – право для людини.

На нашу думку, у процесі відродження довіри до права можна виокремити когнітивну, онтологічну та аксіологічну складову. Зокрема, когнітивна складова цього процесу включає пізнання права у його багатоманітних проявах, поширення правових знань та розвиток наукових шкіл, плюралістичні надбання яких збагачують суспільні уявлення про феномен права, тим самим забезпечуючи переконливі докази того, що право є живим і динамічним, гнучким і людино-орієнтованим. Онтологічна складова відродження довіри до права охоплює найбільш суттєві принципи та закономірності розвитку права, дослідження яких переконливо свідчить, що право є іманентно присутнім у житті людей (не зважаючи на конкретно-історичні умови його існування, різноманітні його прояви та трансформації правових систем в залежності від низки чинників). Аксіологічна складова відродження довіри до права апелює до цінностей у праві, серед яких, ми беззаперечно можемо назвати цінності свободи, рівності, справедливості тощо.

Події повномасштабної війни в Україні стали об'єктивними каталізаторами переосмислення багатьох науково-практичних проблем, серед яких – взаємовідносини держави та суспільства, довіра між ними, довіра до права. Право, як унікальний інструмент соціального компромісу, досягнення злагоди та згуртованості у суспільстві, в теперішній час сприймається також як форма укладання та реалізації найважливішого суспільного договору – між державним механізмом та суспільством, договору про спільні згуртовані дії заради перемоги України.

Список літератури:

1. Філософський енциклопедичний словник / редкол. : В.І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

2. Козюбра М. Конституційний ідеалізм та конституційний нігілізм як прояви дефіциту правової культури. *Наукові записки НаУКМА*. 2006. Т.53. Юридичні науки. С.3-8. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7100/Koziubra_Konstytutsiinyi_idealizm.pdf.
3. Копайгора І. Д., Копайгора І. І. Правовий нігілізм в Україні: поняття, причини виникнення, етапи становлення. *Форум права*. 2017. № 5. С.189-194.
4. Лівін М., Терлез С. Як будувати та повертати довіру до світу. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/podcast/331611-prostim-slovami-pro-doviru>.
5. Шевченко А. Є., Старостюк А. В. Відродження довіри до права як необхідна умова забезпечення його дії. *Європейські перспективи*. 2019. № 4. С.24-31.
6. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022р.). *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-orientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r>.
7. Додонова В.І. Феномен довіри у дзеркалі соціально-філософського дискурсу. *Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці*. 2017. Вип. 37(1). С. 79–85.
8. Новоселова В.В. Підтримання довіри до судової влади в зарубіжних країнах: досвід для України. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С.39-44. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/5_2017/part_2/11.pdf.
9. Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги. *Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва*. URL:

<https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegiti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>.

10. Juhl S., Hilpert D. Wheeling and dealing behind closed doors: estimating the causal effect of transparency on policy evaluations using a survey experiment. *Political Science Research and Methods*. 2019. P. 1–17. DOI:10.1017/psrm.2018.67. URL : https://madoc.bib.uni-mannheim.de/50375/1/wheeling_and_dealing_behind_closed_doors_estimating_the_causal_effect_of_transparency_on_policy_evaluations_using_a_survey_experiment.pdf.

11. Юрах В.М. Довіра до органів державної влади: ОЕСР. *Наук. вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 1. С.297-304. URL : <http://nvppp.in.ua/vip/2020/1/54.pdf>